

Stralen als gelijken: de *Augustalia* (1937) van Anacleto Trazzi

*Fascistische ideologie in de spiegel van antieke idealen*¹

Siward Tacoma en Martje de Vries

De *Augustalia* van Anacleto Trazzi, een opmerkelijk Latijns hexametergedicht van zo'n 900 versregels, werd geschreven ter gelegenheid van het 2000e geboortjaar van Augustus: 1937. Het werd opgedragen aan zowel Augustus als Mussolini, die "stralen als gelijken". Het startpunt van het gedicht vormt de 'bevrijding' van Augustus' Mausoleum door Mussolini. In deze bijdrage beschrijven wij de *Augustalia* in zijn ontstaanscontext: het fascistische Italië. Trazzi's waardering voor het regime en de leidersfiguur worden gepresenteerd in verzen die formeel en inhoudelijk aansluiten bij het werk van Augustus' hofdichter Vergilius. Daarbij legt de geestelijke Trazzi een tamelijk sterk accent op de zijns inziens niet te veronachtzamen waarde van het christelijk geloof voor het moderne Italië. Het fascistische rijk wordt daarmee erfgenaam van zowel imperiaal als christelijk Rome. Wij presenteren een analyse van dit gedicht in zijn verschillende geledingen, met oog voor intertekstualiteit en ideologisch gehalte.

1937 was een Augustusjaar: men herdacht de 2000e geboortedag van de eerste Romeinse keizer - in 2014 gedenkt men zijn 2000e sterfdag. In Italië werden de festiviteiten rond dit *Bimillenario Augusteo* georganiseerd onder het fascistische regime van Benito Mussolini. In Rome was het de aanleiding om rondom het Mausoleum van Augustus de Piazza Augusto Imperatore te creëren – een propagandaboedschap in steen.²

Een weinig bestudeerd segment van de culturele producten van fascistisch Italië is een omvangrijk corpus Neolatiïjnse literatuur, dat Reitz-Joose en Lamers elders in dit nummer introduceren en contextualiseren. Dit artikel gaat dieper in op specifiek de *Augustalia* van Anacleto Trazzi uit 1937.³ Na een biografische achtergrond bij deze tamelijk onbekende auteur en een schets van de structuur en inhoud van zijn gedicht laten we zien dat de *Augustalia* beschouwd kan worden als een literaire pendant van de Piazza Augusto Imperatore. Klassieke, christelijke en fascistische thema's vullen elkaar ook in Trazzi's dichtelijke wereld aan. De vele allusies op voornamelijk augusteïsche dichters verankeren het gedicht nadrukkelijk in de Klassieke Traditie. Vergilius voert daarbij zozeer de boventoon dat je zou kunnen stellen dat hij in deze tekst – naast Augustus en Mussolini – een derde cultuurheros wordt.

Anacleto Trazzi

Eerst een paar woorden over de auteur en zijn opvattingen, zoals die blijken uit eerder werk van zijn hand. Anacleto Trazzi (1866-1940) was een Mantuaanse geestelijke die wellicht op een lokale school onderwijs gaf. Jozef IJsewijn noemde hem een 'wiskundeleraar', maar zonder referentie naar bronnen.⁴ In het Vergiliusjaar 1930 debuteerde Trazzi als zestigplusser met een fors hexametrisch gedicht van

circa 2000 verzen, *Vergilius redux seu de vita recentiore*.⁵ Hierin liet Trazzi zijn antieke stadgenoot commentaar leveren op het moderne Italië - recent nog gebruikte ook Timur Vermes dit literaire model; in zijn roman wandelt Adolf Hitler rond in 21e-eeuws Berlijn.⁶

In *Vergilius redux* verschijnt de oude dichter op een nacht aan Trazzi, gedreven door *vehemens amor* om zijn *dulcis Italia, patria mea* te bezoeken. Moraal alom vervolgens, Vergilius ziet overal misstanden: knappe uitvindingen worden ingezet in oorlogen, een beroemde bokser verdient meer dan een universitair docent, de jeugd verliest zich in seks en *venena naribus hausta* – drugs dus, cocaïne. Vergilius draagt een idealistische oplossing aan: terug naar het landleven! Wie hard werkt in de vrije natuur wordt daardoor geadeld. Het gedicht eindigt met een klap en kabaal: het vuurwerk dat wordt afgestoken om het *Bimillenario Virgiliano* luister bij te zetten. Trazzi wordt er wakker van en beseft dat hij gedroomd heeft.

De ideologie die uit *Vergilius redux* spreekt, met zijn nadruk op morele herbewapening, sloot keurig aan bij de politiek van Mussolini. Ook het typisch Vergiliaanse accent op agrarisch leven paste uitstekend. In 1925 had Mussolini de *battaglia del grano* afgekondigd, een vreedzame 'oorlog' die Italië autarkisch moest maken wat betreft graanvoorziening. Het is moeilijk om de schrijver van *Vergilius redux* te koppelen om fascistische idealen – Trazzi uitte zich niet heel anders dan 2000 jaar eerder Vergilius onder Augustus, en de ranzige, inhumane kant van het fascisme was in het Italië van 1930 nog niet manifest. Trazzi preef de stand van de wetenschap en Mussolini's verdrag met de katholieke kerk. Hooguit enkele opvattingen zullen sommige lezers de wenkbrauwen doen rijzen. Trazzi's artistieke opvattingen

zijn bijvoorbeeld uitgesproken behoudend. Moderne kunst, specifiek de in Italië vigerende *ars futuri temporis* (het futurisme) lag hem niet. Hij bespote moderne portretkunst met een allusie op de opening van Horatius' *Ars Poetica*: je schildert toch niet de ogen waar de neus zit, en de neus waar de ogen horen?⁷ Ook de vrije versbouw van de moderne poëzie (*omni prope lege solutos / omnibus et numeris*) waardeerde hij niet. Al met al lijkt Trazzi een goedmoedige, maar ook maatschappijkritische conservatief te zijn geweest die als religieus pedagoog vooral de positieve kanten van het nieuwe regime zag, of wilde zien. Afkeer van oorlog, diepgevoelde liefde voor het boerenleven: nog in 1994 werd Trazzi door Antonio Pagano geprezen, precies omdat hij deze accenten legde. Over Trazzi's sympathie voor het sindsdien door de geschiedenis veroordeelde regime schreef Pagano geen woord.⁸ Na 1930 uitte Trazzi zich vaker als Latijns dichter. Met het natuurgedicht *Ruris facies vespere* won hij in 1933 het internationale *Certamen poeticum Hoeufftianum*. Zijn *Carmina* en de *Puerilia* verschenen in druk.⁹ Toen kwam het Augustusjaar.

De Augustalia

De parateksten van de *Augustalia* gaven onomwonden aan in welke context dit gedicht begrepen moest worden. Het drukwerkje verscheen "in jaar XV van het fascistisch tijdperk" en op de titelpagina prijkte een munt, ter gelegenheid van het Augustusjaar geslagen. Het werk werd gewijd "aan de voortreffelijke leider van de Italianen, Benito Mussolini". Er volgt een vierregelig drempelgedicht:

*Quod Romae Imperium Augustus formaverat olim,
Post saecula eversum Tu modo restituis,
Cur igitur, mundo si fulges Alter ab Illo,
Non una iunctos Vos mea Musa canat?*¹⁰

De portee van dit epigram is dat Mussolini Augustus' imperium herstelt en dat het daarom passend is beide leiders in één gedicht te bezingen. Zij stralen als gelijken. De typografie ondersteunt de persoonsverheerlijking: hun gewichtigheid wordt onderstreept door de hoofdletters die hier en in de *Augustalia* consequent gebruikt worden. Dat de *Augustalia* panegyrische trekken had, zal niet verbazen.

Het gedicht bestaat uit twee delen, ongeveer gelijk in lengte. Die tweedeling lijkt op het eerste gezicht wat arbitrair; specifiek is het werk zelfs grofweg in vieren te splitsen:

1. I.1-162: Beschrijving van het Mausoleum van Augustus met een fantasierijke reconstructie van reliëfs. Uitwijdingen over Augustus op het hoogtepunt van zijn macht en Mussolini's herstelwerkzaamheden aan de tombe. Trazzi laat de muze van de geschiedenis, Clio, vanaf de top van het mausoleum haar (ware) weergave van Rome's geschiedenis vertellen.

2. I.163-450 (slot boek I): Geschiedenis van Rome met focus op de treurigstemmende *mores* tijdens de burgeroorlogen en het optreden van Julius Caesar. Vertelling van zijn dood en het optreden van Augustus tot eind jaren 30

v.Chr.

3. II.1-336: Augustus' optreden vanaf de slag bij Actium tot zijn dood. Wederwaardigheden van keizer en rijk en Augustus' plaats in de wereldgeschiedenis.

4. II.337-427 (slot): Het moderne Italië, zijn grote voorbeeld indachtig, behaalt successen.¹¹ Toelichting van zijn internationaal-politieke instelling en de oorlog tegen Ethiopië. Lof voor de – huidige en vroegere – leider.

Door de fysieke tweedeling van de *Augustalia* wordt het belang van de slag bij Actium voor de geschiedenis van Rome benadrukt – en daarmee dus het beslissende moment waardoor Octavianus uit kon groeien tot Augustus. Deel twee begint met de aankondiging dat "de tijd nu nabij is dat de zon de hele wereld zal beschijnen" en met een toespeling op Vergilius' vierde *ecloga* (*iam maiora vocant, et nos maiora canamus* II.3).¹² Met *maiora* bedoelt Trazzi Rome's rol in de wereldgeschiedenis onder Augustus' alleenheerschappij. Dit beeld werkt hij uit in vele verzen, gewijd aan de relatie tussen Augustus en de onderworpen gebieden – het historische segment van deel I gaat vooral over binnenlands gekonkel. Trazzi impliceert duidelijk dat Rome's erfgenaam Italië een vergelijkbare heersende rol moet spelen onder een vergelijkbare sterke man.

Alom wordt Augustus namelijk als vrede-stichter ontvangen, van Gallia tot in het oosten. Zelfs Vercingetorix, de *dudum teterrimus hostis*, moet zijn woede laten varen. Zijn schim begrijpt immers wat Rome Gallia gebracht heeft.¹³ In het oosten brengen Garamanten en Indiërs onderdanig geschenken. Zelfs de "nooit onderworpen" (*non umquam domiti certamine*) Parthen brengen spontaan de veldtekens terug die ze bij Carrhae veroverd hadden.¹⁴ Augustus' edele heersers kwaliteiten overtuigen iedereen. In het Latijn schemert *Duce* Mussolini door de tekst heen:

*...Tantum virtutis in illo
Tantum iustitiae, tantum pietatis amorem
Mirantur cuncti! Quanta in Duce gratia fulget!* (II.179-181)¹⁵

Trazzi past hier een truc toe die hij van Vergilius geleerd zal hebben. Hij roemt een oude heersersfiguur die de contemporaine heerser tot spiegel is. Wat Aeneas was voor Augustus, is Augustus voor Mussolini.

Roma, Caput Mundi – de drievoudige Romanità

Trazzi geloofde heilig in de wereldbeschavende rol van Rome. In een didactisch aandoende passage (II.305-323) beschrijft hij hoe het licht van kunst en wetenschap door de eeuwen heen brandde op de Tiberoevers. De beschaving ontstond weliswaar in Griekenland, maar Rome verspreidde haar over de wereld. Zelfs toen barbaren het Rijk overspoelden, beschaafde Rome hen. Een wordecho onderstreept dat hen hetzelfde overkwam als wat de Romeinen volgens Horatius gebeurde toen ze Griekenland innamen: de veroveraar werd veroverd. Vergelijk:

Graecia prima, liquet, Sophiamque invenit et Artes (II.305)

*Graecia capta ferum victorem cepit et artes
Intulit agresti Latio* (Horatius, *Epoden* II, 1.156-157)¹⁶

Het resultaat bij Trazzi (II.321-322) is dat de barbaren, die eerst geen wetten verdroegen, rechtvaardigheid gaan waarderen.

Voor Trazzi is de grootheid van Rome echter tegelijk klassiek én christelijk. Op verschillende plaatsen probeert hij Augustus' imperium met de geschiedenis van het christendom te verbinden. Zo stelt hij (I.85-87) dat Augustus de Ara Pacis wijdde "als teken van zijn inborst en als voorstelling van de toekomstige vrede die spoedig, *Christo nascente*, zou ontstaan." In II.209-224 zegt hij vervolgens dat Augustus zonder het te weten (*ignarus*) het christendom hielp ontkiemen omdat in het gepacificeerde rijk de heilsboodschap makkelijker wortelde. In deze context (v. 222) citeert hij de beroemde aankondiging uit Vergilius' *Ecloga* IV (v. 9) over het komende Gouden Tijdperk letterlijk.

Trazzi's ontzag voor het christendom blijkt ook hieruit, dat hij weliswaar akkoord gaat met Augustus' tituluur *divus* ("goddelijk") maar hem het predicaat *Deus* ontzegt. Al in de openingsregels van de *Augustalia* compliceert hij Augustus' antieke vergoddelijking: *Non Divi proles ut vox mentita ferebat*, "Geen Godenkind, zoals een leugenstem beweerde" (I.4). Wanneer Augustus zich na vele successen als god laat vereren, kapittelt Trazzi hem. Een sterveling die niets is dan 'stof en schaduw' kan geen echte God zijn – een aardige verwijzing naar het begin van de *Augustalia*, het Mausoleum, waar immers de urn van Augustus stond. Alleen diegene die na zijn dood weer "beveleesd aan het leven wordt teruggegeven" en daarna ten hemel vaart, is werkelijk God.¹⁷

Christus wordt echter niet alleen verbonden met de Oudheid. Wanneer Trazzi beschrijft dat Augustus tegen Arminius moet optrekken, benadrukt hij de onbetrouwbaarheid van deze aanvankelijke bondgenoot. De dichter richt zich tot een gepersonifieerd Germania:

*Num vero prudenter agis, Germania, retro
Saecula cum relegens Christo praeponis Odinum?* (II.293-294)¹⁸

Bovenstaande regels zijn niet te begrijpen als verwijt aan het Germania van Arminius – diens opstand vond ongeveer twee decennia voor Christus' kruisdood plaats. Nee: het huidige Germania moet begrijpen dat de Wodancultus achterlijk en barbaars is. Trazzi haalt ondubbelzinnig uit naar Hitler's Duitsland, dat de christelijke cultuur veracht en dat misschien wel niet zo'n betrouwbare bondgenoot van Italië zal blijken. Rome maakte de betere keus, zij ging een verbond aan met Petrus:

Ipsa, ubi cum Petro sincerum foedus inire

De verwijzing naar dat "verbond" konden Trazzi's tijdgenoten op twee manieren uitleggen. Rome was natuurlijk de plek waar Petrus' opvolgers van oudsher de moederkerk bestuurden. Recentelijk had Mussolini echter met het Verdrag van Lateranen (1929) een langlopend conflict tussen de Italiaanse staat en het pausdom opgelost. De soevereiniteit van de Heilige Stoel werd vastgesteld, het katholicisme werd officieel staatsgodsdienst. Mussolini's pragmatische instelling (hij won sympathie van het Vaticaan en van miljoenen religieuze landgenoten) werd in propagandistische zin uitgevent. Fascistisch Rome was het 'Derde Rome' dat wortelde in het klassieke én het christelijke.²⁰ Nadat Trazzi in de *Vergilius redux* het Lateraanse Verdrag had geprezen, verwoordde hij in de *Augustalia* dit ideaal van drievoudige 'Romeinsheid', *Romanità*.

De *Augustalia* als literaire pendant van het Piazza Augusto Imperatore

Verwijzingen naar dezelfde drievoudigheid vinden we op Mussolini's Piazza Augusto Imperatore. Het klassieke verleden (Romulus en Remus, antieke wapenrustingen) en het heden (het moderne Italiaanse leger, toegewijde arbeidersfamilies) werden in het decoratieve program van dit plein gecompleteerd door christelijke thema's. Christus figureert als *Princeps pacis* in dezelfde stedelijke ruimte waar Augustus' Vredesaltaar werd gereconstrueerd.²¹

Als we de *Augustalia* lezen als literaire evenknie van het 'verhaal' dat de Piazza Augusto Imperatore vertelt, valt op dat Trazzi in één aspect verder kan gaan dan Mussolini's architecten: hij is in staat het antieke aanzicht van de tombe te reconstrueren. De *Augustalia* begint op het Marsveld, waar de geest van Augustus herdacht wordt. Vanaf vers 49 zingt Trazzi de lof van het Mausoleum. Hij pakt de grove baksteen kern die ervan over is (en die juist midden jaren '30 tevoorschijn was gekomen) met literaire middelen in, deels op basis van oudheidkundige kennis, deels gefantaseerd.

De grootsheid van het gebouw wordt eerst, naar antiek voorbeeld, afgezet tegen beroemde gebouwen uit andere landen.²² De buitenmuur "van Parisch marmer" moet wel het werk van Cyclopen zijn. Trazzi bewijst na deze bloemrijke passage dat hij ook 'droge' bouwtechnische gegevens evocatief kan noteren. Het ronde gebouw werd naar het midden trapsgewijs hoger. Trazzi verwoordt dat aldus:

*Quattuor at similes, sat grandibus intervallis,
Seque inter valide cameris et erismate nexi,
Circum intus muri sinuatis flexibus ibant,
Impariter tamen imis a radicibus alti.* (I.61-64)²³

Naast feiten uit de archeologische literatuur (de altijd groene bomen op de tumulus, de obelisk die ervoor stonden,

het standbeeld van Augustus op de top)²⁴ last Trazzi een fantasierijke beschrijving in van reliëfs die het Mausoleum zouden hebben gesierd. Deze *anaglypha* vertelden “beter dan de geschiedenis, die trouwe bewaarster van feiten dat kan, alle daden van Augustus in oorlog en vrede op volgorde aan Rome en het grote imperium.”²⁵ Een interessante uitspraak, omdat verderop juist Clio, de Muze van de geschiedenis, verantwoordelijk zal zijn voor Trazzi’s hexameters. Bedoelt de dichter dat het abstraherend vermogen van kunst – en dan niet alleen reliëfkunst, maar ook poëzie – uiteindelijk het hoogste middel is om een betekenisvol verhaal te presenteren?

Vermoedelijk. De ekphrasis die volgt (I.75-99) beschrijft in een notendop Augustus’ aanzienlijkheid. Alle thema’s uit de verdere *Augustalia* zijn in de ‘reliëfs’ aanwezig: militair succes, Augustus als moreel en religieus leider, de Ara pacis als vooraankondiging van Christus, Augustus die de *regale templum* van Gloria betreedt.²⁶ De fictie dat hier een werkelijk reliëf wordt beschreven wordt versterkt door enkele emblematische scènes: soldaten met belegeringstuig bij een stadsmuur, de keizer die een offer brengt. Centraal in deze ekphrasis brengt Trazzi een saluut aan zijn bewonderde Vergilius, want aan diens dichterswoorden heeft Rome zoveel te danken. Naast Augustus’ triomftocht verschijnt een andere stoet:

*Longa alia at pompa, qua nunquam iustior ulla
Inferias pius persolvens hic rite Maroni
Exstinctum sequitur deiecto lumina vultu;
Ut Vati inspicitur memori bene corda putare
Quantum Roma simul, quantum quoque debeat Ipse!* (I.88-92)²⁷

Hiermee zijn we terug bij de dichter die in *Vergilius redux* al als moreel ijkpunt fungeerde. Met alle toespelingen op diens werk die ook in de *Augustalia* verschijnen, wordt duidelijk dat Trazzi hem als een belangrijke antieke stem beschouwde. In het Augustusgedicht verschijnen allerlei Vergiliaans aandoende regels die passen in een discours over politieke grootsheid (we noemden al de Gouden Tijd uit de vierde *Ecloga*). De beschrijving van de slag bij Actium, begin boek II, is bijvoorbeeld een herschreven versie van Vergilius’ tekst over hetzelfde historische moment in de Schildbeschrijving, aan het eind van boek VIII van de *Aeneïs*. Maar waar Augustus in de *Aeneïs* het podium moet delen met zijn admiraal Agrippa straalt hij bij Trazzi als enige held.²⁸

Agrippa wordt overigens wel even genoemd in de *Augustalia*, aan het slot van boek I. Hij speelt daar een rol bij het verslaan van Sextus Pompeius. Typerend voor Trazzi’s focus: Augustus is ook daar de visionair die deze *pirata minax*, die Rome’s graantoevoer frustreert, weet aan te pakken. Hij verzamelt een vloot en verbetert de vloothaven in de baai van Puteoli om vervolgens Sextus Pompeius ‘langdurig’ en ‘verbeten’ na te zitten *Agrippa adspirante* – “met assistentie van Agrippa”. Wie Suetonius’ verslag van deze episode naast Trazzi legt ziet diens selectieve omgang met Clio’s

erfstukken. Augustus krijgt van Suetonius waardering voor de haven die hij liet aanleggen, maar zijn prestaties als krijgsheer zijn een combinatie van blunders en pech. Augustus slaapt op een crisismoment, hij verliest schepen, beledigt een god en wordt bijna gevangen genomen door een schip met Pompeianen. Agrippa speelt de heldenrol. Zoals blijkt uit Appianus’ verslag was Augustus niet eens aanwezig bij de beslissende slag bij Naulochus.²⁹ Trazzi volgt het sjabloon van Vergilius: de naam van de feitelijke held niet verzwijgen, maar zijn rol verkleinen ten faveure van de vereerde staatsman. Daarbij worden diens karakter en kwaliteiten met kritiekloze glans weergegeven, historische bronnen die een ander licht werpen ten spijt.

Bij Actium houdt Augustus een toespraak waarin hij Antonius tot vijand van Rome verklaart. De zeeslag wordt hierdoor voorgesteld als rechtvaardige verdediging van vaderlandse belangen. In de openingswoorden kan een Italiaan de beroemde slagzin van Garibaldi ‘Roma o morte’ horen klinken:

*Vincere nunc, socii, vel morti occumbere oportet
Romae si nomen certa est servare voluntas!* (II.53-54)³⁰

De daaropvolgende beschrijving van de zeeslag is een stapeling van thema’s uit Vergilius: de optrekkende vloten, de schuimende zee, de goddelijke machten die het toneel beschouwen en die hun voorkeuren laten blijken.

Een gedicht voor drie helden

Waardering voor Vergilius is dus overall aanwezig. Zelfs negatieve uitspraken, over een andere augusteïsche dichter, dragen bij aan zijn luister. In één van de weinige neerslachtige passages van de *Augustalia* beklagt Trazzi namelijk Augustus, die op gevorderde leeftijd omringd werd door zedelijk verval. Deze passage begint met een verwijt aan Ovidius, die daar *vetitae veneris sordisque magister / (...) et hinc Aulae tantorum causa malorum* heet.³¹ De decadente uitspattingen van de keizerlijke familie zijn een verschrikking, en iemand als Marcellus mag zich volgens Trazzi daarom gelukkig prijzen met zijn vroegtijdige dood.

Trazzi ziet duidelijk liever een dichter die morele richtlijnen voor individu en staat biedt. Nabij het slot van de *Augustalia* betreurt hij dat hele generaties Italianen “de naam van Rome en de kunsten die Vergilius overleverde” niet gekend hebben. Pas nu men weer aandacht heeft voor deze afstamming weet Italië hoe om te gaan met vriend en vijand.³² Het modern-fascistische ideaal is hetzelfde als Vergilius’ beroemde voorschrift *parcere subiectis et debellare superbos*.³³

Zoals Augustus en diens moraal nu weer volop herdacht worden, zo herleeft ook Vergilius, onder meer onder Trazzi’s imiterende en emulerende hand. Zo beschouwd is de *Augustalia* net zozeer een monument voor twee geroemde staatsmannen als voor de dichter, van wie de invloed op vele plekken zichtbaar is. Vergilius’ poëzie is maatgevend

voor Trazzi, zowel formeel, als direct inhoudelijk en ideologisch. Met zijn gedicht over Aeneas spiegelde hij zijn generatie Augustus' idealen voor. Impliciet pretendeerde Trazzi natuurlijk met zijn werk over Augustus de idealen van Mussolini in het eeuwige Latijn te verankeren. In de taal, de stijl en de ideologie van zijn grote voorbeeld hoopt hij te doen wat daarin het hoogst haalbare is: te stralen als zijn gelijke.

1. Dit artikel is voortgekomen uit de bestudering van de *Augustalia* in het kader van het mastercollege 'Mussolini Dux', gegeven in het najaar van 2013 door Han Lamers en Bettina Reitz-Joosse aan de Universiteit Leiden. Een deel van het onderzoek voor dit artikel is door Martje de Vries gepresenteerd op het symposium *Van Dux tot Duce* op 19 december 2013, dat een onderdeel was van de genoemde collegereeks.
2. Een recent overzicht van de onderzoeksgeschiedenis van de fascistische omgang met de oudheid biedt J. Nelis, *From ancient to modern: the myth of romanità during the ventennio fascista. The written imprint of Mussolini's cult of the 'Third Rome'* (Rome 2011).
3. A. Trazzi, *Augustalia* (Padua 1937). Het werd gedrukt door een regionale uitgever met christelijke achtergrond: Typis Seminarii Patavini Gregoriana (het Paduaans seminarium). Het is ons niet bekend hoe groot de oplage was en hoe deze is verspreid en ontvangen. Een zoektocht in catalogi van grote bibliotheken in Italië levert vrijwel geen resultaat op. Alleen in de Biblioteca Apostolica Vaticana bevinden zich alle in dit artikel besproken werken van Trazzi.
4. J. IJsewijn-Jacobs, *Latijnse poëzie van de twintigste eeuw* (Lier 1961) 65.
5. A. Trazzi, *Vergilius redux seu de vita recentiore* (Asuli 1930). Ziolkowski (*Virgil and the moderns* (Princeton 1993) 200-203) bespreekt de *Vergilius redux* als 'odd literary curio', inclusief enkele illustratieve passages. Dit gedicht was niet het eerste Latijn dat Trazzi schreef: in 1936 zou hij oudere *Puerilia* ('Jeugdwerk') publiceren.
6. Timur Vermes, *Er ist wieder da* (Keulen 2012).
7. *Numne, nova ut prodas, hominem si effingere sit mens, / Lumina ubi nares, nares ubi lumina pingas?* Vgl. het beroemde mengwezen (mensenhoofd, paardenhals met veren, vissenstaart) dat Horatius (*Ars Poetica* 1-5) opvoert als analogie van mislukte literatuur.
8. Antonio Pagano, latinist aan de universiteit van Catania, schreef een *Lettera aperta a Mons. Anacleto Trazzi, Mantovano* in het tijdschrift van de Società per il Palazzo Ducale di Mantova, *La Reggia* (dec. 1994). (Online te raadplegen via <http://lnx.societapalazzoducalemantova.it/2010/it/archivio.html>.)
9. A. Trazzi, *Carmina –singulis quibusque metris Horatianis respondentia* (Bologna 1936) en *Puerilia seu Platea Vergiliana* (Asuli 1936).
10. "Jij herstelt het imperium dat Augustus te Rome ooit had gevormd, en dat na eeuwen omver geworpen was. Waarom zou, aangezien jij straalt als zijn gelijke, mijn Muze niet jullie beiden samen bezingen?"
11. Vanaf II.337 lijkt de dichter weer op eigen gezag te spreken, zonder inblazing van Clío. Nadat Augustus van het toneel verdwijnt (v. 336) volgt een witregel, en dan *Cur ego sed taceam?* In het vervolg wordt beschreven hoe 'Ausonia' zichzelf na eeuwen heropricht omdat ze ziet van wie ze de erfgenaam is. De frase *Tunc repetet sua iura palam* (v. 345) is een echo van het begin van de door Clío geïnspireerde passage. Daar 'herpakt' de Gens Julia datgene waar zij recht op had vanwege haar afstamming van Aeneas (*iura... repararet avorum* I.165). Het 'herpakken' van wat van je rechtens toekomt wordt zo een structurend thema in de *Augustalia*. Het komt ook voor aan het begin van boek II (v. 13-15). Daar verschijnt Ilia, de moeder van de Romeinse oergod Quirinus, in een droom aan Augustus om hem te bemoedigen voor de strijd tegen Antonius en Cleopatra: "Want je moet weten dat de tijd is gekomen dat de Gens Iulia tenslotte, het haar toekomende recht herstellend (*ius proprium reparans*), als overwinnaar Rome gaat regeren." Begin boek I (v. 8-9) betreft Trazzi dat door de misdadige Tarquinius de *augustum regis et ipsum / Nomen Romulidis*, 'de verheven titel 'koning' en zelfs de naam Romulus', gehaat waren geraakt. Daar wordt dus al het belang van rechtvaardige alleenheerschappij geïntroduceerd, met een nadrukkelijk adjectief: *augustum regis nomen*.
12. "Grotere zaken roepen ons; laat ons grotere zaken bezingen." Vgl. Vergilius, *Eclogae* 4.1: *Sicelides Musae, paulo maiora canamus*. Vergilius' vierde *Ecloga* voorspelt de geboorte van een kind dat een nieuwe Gouden Tijd zal brengen. De christelijke traditie las dit wel als aankondiging van het christendom. Trazzi gaat creatief om met dit gegeven, door de Gouden Tijden van Augustus, het christendom en het fascisme te verweven. Terloops neemt hij stelling in het klassieke debat over wie het door Vergilius bedoelde "kind" is (I.428-431): zinspeelde Vergilius op een mogelijk kind van Antonius en Octavia – de laatste kans op een bestendig bondgenootschap tussen de rivalen van Actium?
13. II.149-151: *...sed iram / Haud dubie exueras tot tantaque commoda cernens / Quae bene culta feris prope Gallis Roma tulisset*. ('maar je zal je woede ongetwijfeld laten varen als je de vele en grote weldaden ziet die beschaafd Rome de woeste Galliërs bracht.' Trazzi spreekt Vercingetorix direct aan met een apostrofe. Dit stijlmiddel gebruikt hij vaak (meer dan

tien maal in de *Augustalia*).

14. II.174-178.

15. "Zijn deugd, rechtvaardigheid, plichtsgetrouwheid bewonderden allen. Wat een klasse straalt in de Leider."

16. Trazzi: "Griekenland, dat is waar, vond als eerste Wetenschap en de Kunsten uit." Horatius: "Ingenomen nam Griekenland zijn woeste veroveraar in en de kunsten voerde ze in in het boerse Latium."

17. II.214-215: *Ah! Non qui moriens nil fit nisi pulvis et umbra / Is Deus esse potest, sed Qui modo carne resumpta / Redditus et vitae, coram se tollit in astra:*

"Ach, niet de sterveling die niets is dan stof en schaduw kan God zijn, maar hij die nadat hij het vlees weer opnam terugkeerde in het leven en openlijk ten hemel voer." Trazzi refereert aan de christelijke feestdagen van Goede Vrijdag via Pasen tot Hemelvaart (in volgorde).

18. "Doe je er goed aan, Germania, eeuwen terug te grijpen en Wodan boven Christus te stellen?"

19 "Wat een verhevenheid bereikte gelukkig Italië, omdat ze niet aarzelde een oprecht verbond met Petrus te slaan!"

20. Kallis bespreekt dit 'Third Rome' als onderdeel van een 'fascist discourse'. De 'myth of Rome' was 'steeped in the city's privileged imperial (ancient) and spiritual (medieval) legacy.' A. Kallis, 'Framing' *Romanità: The Celebrations for the Bimillenario Augusteo and the Augusteo-Ara Pacis project*, *Journal of Contemporary History* 46(4), 809-831, aldaar 811.

21. B.W. Painter, *Mussolini's Rome. Rebuilding the Eternal City* (New York 2005) 73-75.

22. I.49-54 alludeert op Martial's lofdicht op de grootsheid van het Flavisch Amfitheater (*Liber de Spectaculis* I): andere streken kunnen prat gaan op grote gebouwen, Rome overklast hen nu. Vgl. specifiek I.53 *Pyramidasque suas taceat celebrata Canopus* met Martial's openingsregel *Barbara pyramidum sileat miracula Memphis*: "Laat Egypte zwijgen over haar piramides".

23. "Binnen gingen vier gelijke muren rondom, met voldoende grote tussenuitruimtes, onderling stevig verbonden met gewelven en steunberen, die echter vanaf hun onderste fundamenten ongelijk van hoogte zijn." Het spondeïsch vers 61 benadrukt de immensheid van het bouwwerk.

24. I.67-68 en 100-114.

25. I.72-74: *Quae (sc. anaglypha), historia melius, rerum custode fideli / Romae et imperio immenso, bellique domique / Cuncta enarrabant Augusti ex ordine gesta.* De frase *cuncta... gesta* herinnert aan de titel van Augustus' autobiografische *Res gestae*.

26. I.95 *Regale templum*: "koninklijke tempel", een goedgekozen woordcombinatie in een gedicht dat als premisse heeft dat een land groot is als het tegelijk politieke én religieuze principes huldigt.

27. "Maar in een andere stoet (nooit was er één meer terecht), om vroom Vergilius een dodenoffer te brengen, volgt hij (Augustus) de dode met neergeslagen blik; oh, hoe duidelijk is te zien dat hij in zijn herinnerend hart op waarde schat hoeveel Rome, hoeveel ook hij aan de dichter verschuldigd is." Regel 91 is idiomatisch complex, zeer gedrongen Latijn, maar de strekking is duidelijk genoeg.

28. Vergilius, *Aeneis* VIII, 678-684: Vier hexameters over Augustus die *stans celsa in puppi* ("staand op de hoge steven") met een stralend aureool de Romeinen leidt, daarna drie hexameters over Agrippa die een stralende kroon (*corona*, v. 684 verseinde) van scheepssneppen draagt. Trazzi negeert de rol van Agrippa; diens kroon echoot in de *corona* ("kring", II.51 verseinde) van omstanders die Augustus toespreekt *procera ex puppe* ("vanaf de verheven steven").

29. I.437-450; Suetonius, *Augustus* 16.1; Appianus, *Bellum Civile* V.118-121.

30. "Nu, vrienden, moeten we winnen of sterven, als we werkelijk Rome's naam willen redden." Zie voor Mussolini's propagandistische omgang met Garibaldi's imago R. Forlenza- B. Thomassen, 'From Myth to Reality and Back Again: The Fascist and Post-Fascist Reading of Garibaldi and the Risorgimento', *Bulletin of Italian Politics* 3 (2011) 263-281.

31. II.236-237: "meester van verboden liefde en vervuiling, en daarom de reden van zoveel ongeluk voor het paleis."

32. II. 340-341: Augustus' schim krijgt te horen dat na zijn dood de Italianen 'spoedig vergeten van wie ze de erfgenaam zijn en *sinent de pectore labi / Et Romae nomen, quas et Maro tradidit artes*.

33. (Rome moet) "onderworpen sparen en weerstrevenden vernietigen", Vergilius, *Aeneis* VI.853. Trazzi herformuleert dit thema in II.345-354. Dat Trazzi precies in deze context Italië's oorlogshandelingen in Ethiopië verdedigt – een oorlog waarvan sindsdien het vuile karakter bekend is geworden (Mussolini liet zelfs gifgas inzetten) – geeft de *Augustalia* een

wrange bijmaak.